

didžiulės kariuomenės partijos, vilkstinės, artilerijos parkai, sukdami į Polocko, Juodąjį ir Ašmenos kelius. Aišku – traukiasi iš Vilniaus „teatro“ ar „placdarmo“.

Vakar Vilnių *via*⁷¹ Molodečną pasiekė Petrogrado laikraščiai – šeštadieniniai. Tikėtasi tos pačios dienos vakarą gauti sekmadieninių Petrogrado laikraščių. Neatėjo. Ryšys su Petrogradu visiškai nutrūkęs. <...>

Gatvėse policija rengia tikras gaudynes lavonams Vilniaus apylinkių mūšių laukuose laidoti. Tai suteikė dingstį skleisti aliarmus, jog policija „gaudo“ gatvėse visus vyrus nuo 18 iki 45 metų amžiaus, areštuoja ir evakuoja iš miesto, jog policija naktį eisianti per privačius būstus, gaudydama 18-mečius – 45-mečius vyrus. Tačiau iš tikrųjų tų vyrų niekas neliečia. Gaudomi ir verčiami atlikti laidotuvininkų pareigas Vilniaus apylinkėse tik individai, iš tikrųjų tinkami tokiam sunkiam ir nekasdieniam darbui atlikti. Taigi iš miesto arenos anaipol nedingo „vyriskosios giminės žiedas“. Pilna visur vyrų – ir pačių elegantiškiausių – tikrai galinčių nešioti ginklą.

Pabėgėlių vis daugėja. Pavyzdžiui, vakar nemaža jų partija atvyko iš Ašmenos apskrities. Iš Beniūnų netoli Alšėnų atvažiavo ponia Karczewska. Visoje Alšėnų apylinkėje girdisi patrankų dundesys, baidantis tenykščius gyventojus. Dundesys sklinda nuo Lydos pusės. Ferdynando Ruszczyco Bohdanovo sklypuose kasa didžiulius apkasus.

Čia, iki Vilniaus, pastarąsias tris dienas tik kartkartėmis atsklidavo labai silpnas tolimos kanonados aidas. Būtent toji... tyla daugeliui yra paskata teigti, jog „vokiečiai atstumti“ ir kad Vilnius iš viso nebus paimtas!

Tuo metu intendantūra vis dėlto išvažiuoja, o Žemės banke rezidavęs štabo dalinys jau paliko mūsų miestą. Girdėti, kad šiandien geležinkelio batalionas turi užimti postus geležinkelio stotyje. Vakar galutinai likviduota miesto telegrafo institucija. Visas personalas išvažiavo. Elektros apšvietimo armatūrą sulaužė, sudaužė... Kad tiems nenaudėjams vokiečiams neatitektų nė viena sveika lempa.

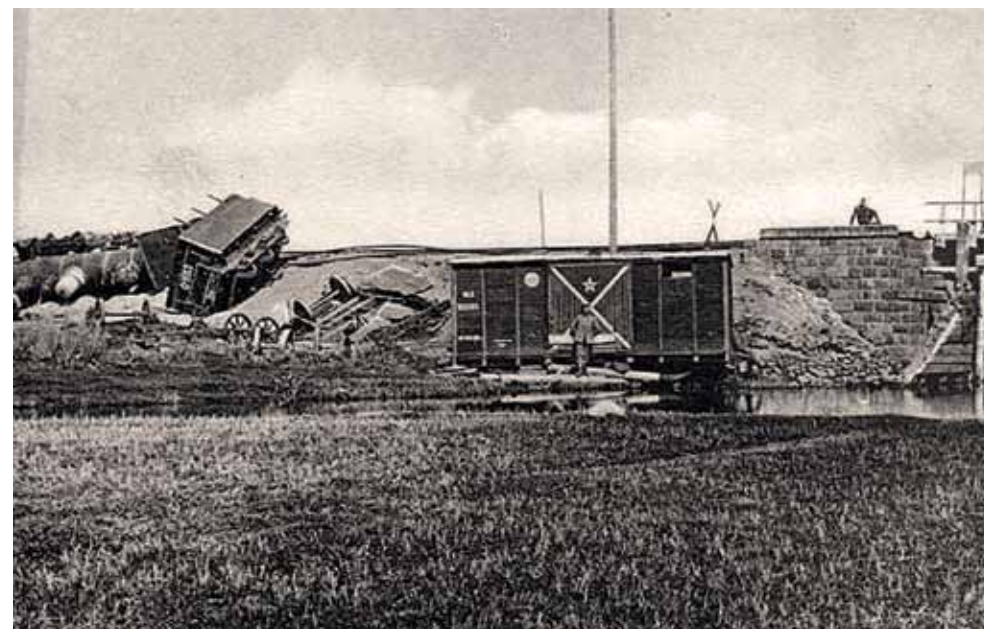
Perdėtas nervingumas mieste turėjo laiko išdegti. Dabar jau vyrauja ramus ir rezignuotas laukimas to... Ką Dievas duos.

Rugsėjo 16 d.

MICHAŁ BRENSZTEIN

Užėmus Liepojos geležinkelio stotis, Smurgainis ir Salas, Vilnius tapo atkirstas nuo Minsko.

71 Per – lot.

Tarp Salų ir Smurgainių nuvirtęs rusų traukinys, vokiečiams išardžius bėgius. 1915 m. vokiečių išleistas atvirukas.

Rugsėjo 16 d.

TADEUSZ HRYNIEWICZ

Vokiečiai atremti prie Naujosios Vilnios. Pataisytas geležinkelis, tad rugsėjo 17 d. į Minską išvyko dar vienas traukinys.

Iškljuoti pranešimai apie kariuomenės traukimąsi: kokia kryptimi ir kuriomis gatvėmis ji turinti trauktis. Policijai įsakyta [organizuoti] gatvių grindinio, kuriuo žygiuos kariuomenė, remontą. Taisyti privaloma net naktį (kai būtina gesinti šviesas!), kad niekas netrukdytų kariuomenės judėjimui.

Rugsėjo 16 d.

ALEKSANDR SVEČIN

Rugsėjo 16 d., 20 val. 20 min. 10-osios armijos štabas įspėjo Kaukazo V ir gvardijos korpusus, kad greitai bus įsakyta trauktis. Deja, šis įspėjimas Suomijos 2-ąją diviziją pasiekė tik 23 val. Dar po valandos telefonu gauti divizijos štabo nurodymai. Netrukus po vidurnakčio artilerijos baterijos paliko savo pozicijas.

Pulkai kiek užtruko evakuodami sužeistuosius. Išsiųsti juos į užnugarį man pavyko gana sunkiai. Dviejų siaubingai sužalotų karių nutrauktomis galūnėmis vyrėnysis gydytojas ryžosi nekankinti ir paliko ramiai mirti, prižiūrimiems vietos gyventojų. Pagaliau apie 2 val. visiškoje tamsoje pulkas paliko apkasus, kuriuos taip narsiai gynė. Laukė pirmasis 14 kilometrų žygio etapas.

Pulkas sunkiai judėjo geru plačiu keliu Verkių kryptimi. Tamsoje nemačiau savo žirgo ausų, todėl ėjau. Keli šauliai suklupo, įsmuko į pakelės griovį, vienas persivėrė durtuvu. Eiti paskutinius kilometrus buvo lengviau, nes pradėjo švisti.

Pulkas išsidėstė 4 kilometrų pločio dešiniausiame placdarmo ruože tarp Neries ir kelio į Didžiąją Riešę. Priėję apkasų liniją, batalionai pradėjo skirstytis po savo ruožus. Atsitraukimą dengė raitieji žvalgai, nes vokiečiai pastebėjo paliktus apkasus, ir švintant mums iš paskos sekė prieš raiteliai.

7 val., kai apkasuose jau buvo įsitvirtinta, o raitieji žvalgai traukėsi į rezervą, už 300 žingsnių iki apkasų dar nemiegančių šaulių kovėsi šaltaisiais ginklais. Vokiečiai –

ietimis, o rusai – nelabai aštriais palašais. Už pušų jų būrelis taip

suartėjo, kad nebuvo įmanoma atskirti savų nuo svetimų.

Todėl mūsų kariai nešaudė.

Susidūrimas su šaltaisiais ginklais rankose truko

1–2 minutes ir nedavė jokių rezultatų, išskyrus

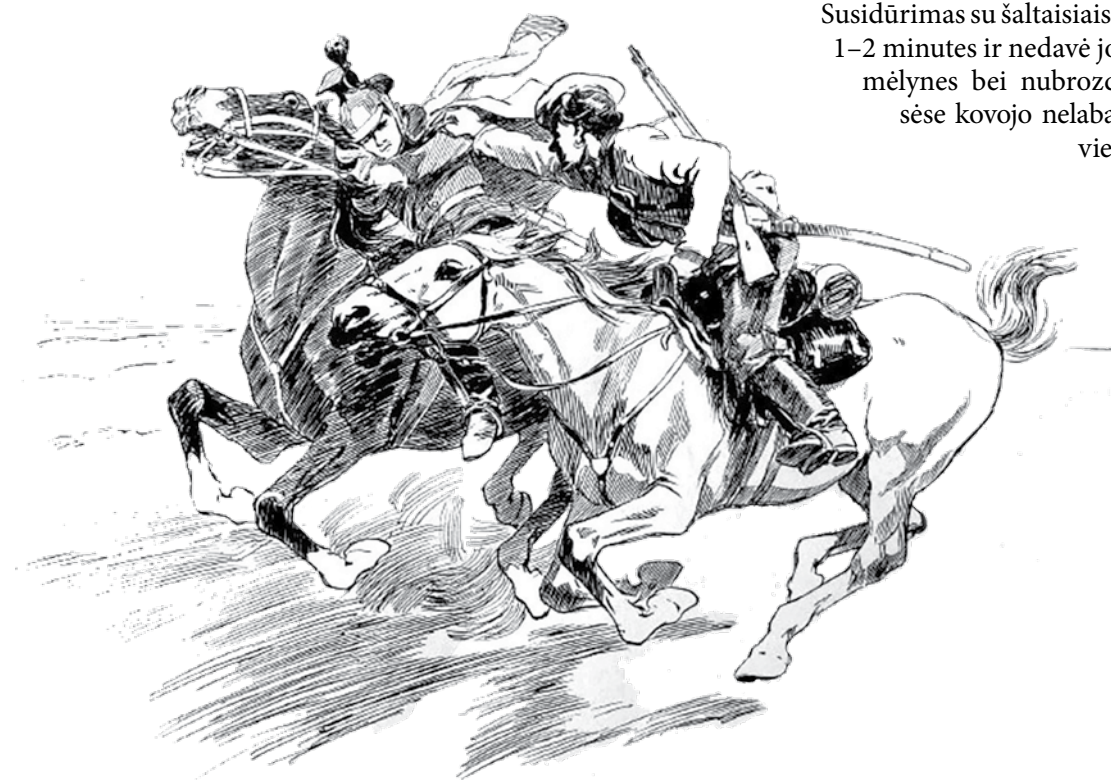
mėlynės bei nubrozdinimus. Abiejose pu-

sėse kovojo nelabai patyrę jojikai. Staiga

vienas iš kovojančių žval-

gų prisiminė, kad

jis yra labai geras

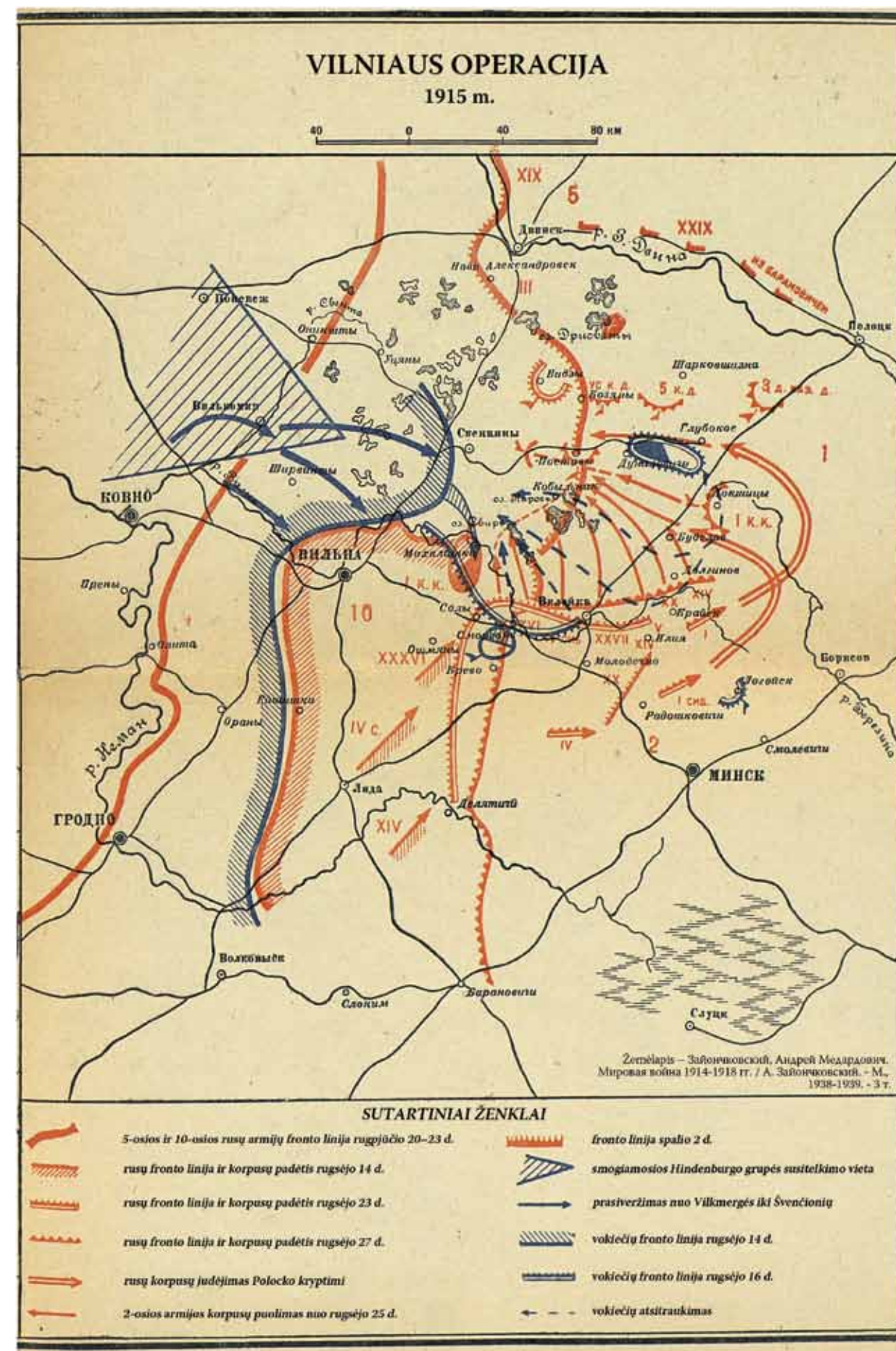
6-ojo pulko šaulys. Kirstynių įkarštyje nušoko nuo žirgo ir, dengiamas draugo, vieną uloną nušovė, o kitam peršovė koją ir žirgą.

Šio žaismingo mūšio trofėjai – vienas žirgas, du balnai ir sužeistas ulonas. Pastarasis, taip nesėkmingai fechtavęsis ietimi, pasirodė esąs dantų gydytojas. Kai sužeistąjį nešė pro mane, vokiškai jis šaukė, kad rytoj jo pulkas įžengs į Vilnių, o jam pačiam esą tenka garbė į miestą atvykti anksčiau. Jis buvo tikras, kad netrukus mes, laisvieji, apsikeisime su juo, belaisviu, vaidmenimis. Mes irgi jautėme, kad kautis dėl Vilniaus daugiau neteks – trauksimės toliau. Pozicijoje įrengti geri apkasai, ji tęsėsi nuostabiu senų pušų mišku. Tačiau detalėmis niekas nesidomėjo. Čia atvykome tik trumpam pailsėti.

7 val., gavęs batalionų vadų pažadą, kad karių miegas bus organizuotas pagal grafiką, nuvykau į Verkių kaimą, kur buvo įsikūręs mano štabas. Dvare – buvusiam kunigaikščių Hohenlohų majorate – buvo daugybė paveikslų, vertingų daiktų. Atsitraukti iš Vilniaus numatyta naktį. Vakare prie dvaro privažiavo kariuomenės transportas.

Transporto viršininkas – kažkoks intendatūros valdininkas, tikriausiai jau senokai suplanavęs nusavinti visas vertybes. Kare patys didžiausi plėšikai – ne pėstininkai, kurie gali pasiimti labai nedaug, ir net ne kazokai, kurių balnai negali pūstis iki begalybės, o artilerijos ir intendantų transportas! Galicijoje lankiausi turtingoje sodyboje, iš kurios artilerija per keturias nakties valandas, kol pastatų niekas nesaugojo, išvežė 40 porinių vežimų visokio gero. Tokiais tempais negalėjo pasigirti net stambiausios Maskvos baldų pervežimo bendrovės! Buvau labai mieguistas, pavargęs ir apatiškas. Tik todėl smarkiai apkultas valdininkas kartu su savo transportu pasišalino gyvas.

Rusų kariuomenės kolona atsitraukia į kitas pozicijas.

Rugsėjo 17 d.

PELIKAS BUGAILIŠKIS

Istoriškai momentas artinasi. Senasai Vilnius, tiek kartų matęs priešininkų savo sienose, ryt poryt vėl jų sulauks. Tas persikeitimo procesas jau baigiasi. Didžiama kariuomenės ir abazų prasigrūdo. Rusai atsitraukę ant paskutinių pozicijų Verkiuose. Pabėgėliai, atvykę nuo pozicijų, sakosi neišbuvę ten – per daug karšta palikę nuo ugnies. Vilniaus pakraštyje girdėti ir šrapnelių zvimbimas. Dangus apšviestas gaisrų pašvaistėmis – tai už 14 verstų vokiečių pozicijose dega dvaras.

Vakare Vilnius lyg nebe karo miestas: nematyti nė kareivių, nė aficierių. Tik aficierių „panos“ vaikšto vienos gatvėse, bet ir tai vis prastesnės „rūšies“. Aristokratės „evakavosi“ kartu su diduomene. Keista buvo matyti ant automobilių kartu su karo krovniais moteriškieji lagaminai.

Žiūrėsime, ką naktis ir rytojus parodys. Miestas aptilęs ir apsigandęs laukia, bijodamasis grobimų dezorganizuotos kariuomenės ir kazokų, kai trauksis iš pozicijų!

Rugsėjo 17 d.

PETRAS KLIMAS

Pagaliau atėjo paskutinė caro naktis Lietuvoje. Ji buvo klaiki, klaikesnė už visą šimtmetį. Rudi pulkų pulkai, sulamdyti, sumurę, prakaito suėsti, smurto galybės nustoję, tyliai vergiškai slinko į savo rytus. Lyg paslaptis – pykčio ir skausmo pilna, puikybę praradusi ir nusižeminimo kupina, iš didingumo nusususi, be lemties ir be vairo, nuožmumui skirta ir geraširdė savyje, neaprepiamų turtų elgeta – apleido nakties apsiaustu apsigobusi, bet savo paskirčiai ištikimą Gedimino pilį. Antrasis sapnas...

Kai paskutinis šešėlis išnyko iš žioruojančių Vilko akių, atgijęs Perkūnas tartum pasipurtė iš visų savo požemių. Griausmai ir trenksmai apsiautė visą miestą, sukratė jį pragarišku pykčiu. Tuo paskutiniu mostu rusai sprogdino tiltus, geležinkelį, kai kuriuos pastatus ir dirbtuves. Mirties tylą po to pasidarė dar klaikesnė.

Apie pirmą valandą nakties garbės milicija paleido krivulę. Paskirto milicininko pažadintas išėjau pasirišęs melsvą raištį su baltu baslygaliu rankoje kelti kito draugo, kad tuojau užimtų savo barą. Mes turėjome stoti į senosios valdžios vietą.

Kiek pasitempęs tų valdžios simbolių įtaigoje, dėl savo vaidmens jaučiausi didesnis ir be baimės žingsniavau aptemusioje sostinėje, rusų apleistoje, o vokiečių dar neužimtoje. Apnešęs skeptrą aplink man paskirtą barą, rymojau savo valdžios apmąstymuose.

Ta valanda man atrodė kažkaip šventai kilminga, Gedimino dvasios sargyboje budint.

Tik štai nuaidėjo nuo Pohuliankos (orig. Pohulianka, dab. J. Basanavičiaus g-vė) šlaitų kažin koks duslus dundesys, vis stiprėdamas ir stiprėdamas. Mėklindamas naujus valdovus atskubant paveržti iš manęs tik ką įgytos galios, tariausi pasirodyti visoje savo puikybėje. Bet iš per daug skubaus triukšmo artėjimo sumečiau čia būsiant jau galią praradusių bėglių paskubą. Todėl savo sargybos kertę mėginau nukelti už pirmųjų vartų, bet tą naktį visi vartai buvo užrakinti ir iš vidaus užgriozdinti. Suspėjau teprispausti siauroje gatvelėje už lietaus latako mėnesienos šešėlyje. Pro mane praūžė raitųjų kazokų dalinys su atkištomis ietimis, kurios rodėsi teisėkančios aukos. Užvartų arklių prakaitas užtvindė gatvę svaiguliu. Tai buvo paskutinis šimtmečio siaubūno dvėstelėjimas...

Rugsėjo 17 d.

CZESŁAW JANKOWSKI

Vėtra pūtė visą šią naktį, staugdama ties mūrų kampais; liūtis daužėsi į langus, o nuo Panerių kalvų pusės nepaliaudamos baubė sunkiosios patrankos. Ta sarabanda truko maždaug nuo 2 valandos nakties iki 6 valandos ryto; auštant vėjas aprimo, lietus nustojo ir pradėjo giedrytis. Patrankų griausmas truko dar kokią valandą, bet su pertrūkiais.

Didžioji Pohulianka (dab. Basanavičiaus g.). 1914–1917 m. išleisti vokiečių atvirukai.

Dabar – 8 valandą ryto – kambaryje, kurį persikraustęs iš Botanikos gatvės užimu Šv. Jurgio prospekte, netoli Lukiškių aikštės – jokios kanonados jau negirdėti. Prieš pusvalandį iš Žvėryno pradėjo trauktis kažkokia milžiniška vilkstinė. Sunkūs šešiakinkiai ir keturkinkiai vežimai, ryšulių, maišų ir pašaro vežėčios, dviratės vienkinkės „bėdos“, galvijų kaimenės, arkliai, nedideli pėsčiosios kariuomenės daliniai – visa tai plūsta viduriu beveik visiškai tuščios gatvės. Vežimai važiuoja ne eidine, kaip paprastai, o gera ristele.

Vakar vakare, po nerimo ir laukimo nuotaikos kupinos dienos, po itin negyvos dienos pagrindinėse gatvėse pasireiškė labai aiški pasivaikščiojimo tendencija. Vakaras

buvo giedras ir šiltas; išlindo į gatvę žmoneliai, prisisedę namie, nervingos ir nerimastingos nuotaikos. Šv. Jurgio prospekte išilgai šaligatvio, einančio vienu skvero šonu, ant suoliukų: galvutė prie galvutės, o tiksliau – liemu prie liemens. Tik cukrainėse kažkodėl tuščia. Daugiausia dėl to, kad niekas vietoje nusėdėti negali. Labiau linkstama slampinėti gatvėmis.

4-ta valanda.

Miestą paliko, daugiausia Lydos kryptimi, daugybė kariuomenės ir vilkstinių.

Iki šios dienos vakaro iš Vilniaus įsakyta išvažiuoti visiems iki vieno kariškiam. „Šv. Jurgio“, „Europos“, „Bristolio“ viešbučiuose – judėjimas. Karinis generalitetas atsiskaito ir išsivažinėja. Vidurdienį nuo „Šv. Jurgio“ viešbučio patraukė ištaiginga ir galinga automobilinė platforma, gabenanti jo aukštybės generolo, kuris, reziduodamas viešbutyje visą mėnesį, vadovavo apkasų kasimui aplink Vilnių, bagažą. Už apartamentą jis mokėjo 20 kelis rublius už dieną, o į apkasus asmeniškai teikėsi nuvykti gal du kartus. Besitraukiantį generolą ir jo mantą lydėjo palyda, sudaryta iš kokių trisdešimties kavaleristų. Dar vakar per kraštus perpildytas viešbutis staiga ištuštėjo. Šiuo metu užimti šeši, gal aštuoni kambariai. Kariškių nė kvapo. Jų nebuvo jau per pietus pagrindiniuose čionykščiuose restoranuose. Padavėjai sėdi kampuose sudėję rankas, niūriai žvelgdami į neužimtus stalėlius... Baigėsi gražiosios Aranchueso dienos!

Ne visos krautuvės uždarytos; dar mažiau užkaltų lentinėmis langinėmis. Šįryt Didžiąją gatvę traukianti kariuomenė bandė „įlįsti“ į parduotuves. Griežtai įsikišo karininkai; jodami išilgai šaligatvių jie įdėmiai žiūrėjo, kad nebūtų „atsisveikinimo“ grobimo ir plėšimo. Tai padarė labai gerą įspūdį ir išsklaidė ponų prekybininkų nuogastavimus. Tačiau palaukime kariuomenės traukimosi pabaigos...

Vis išvežamas įvairiausias turtas – tiek *kazionnyj*⁷², tiek... miesto. Neutrūksta ir paskutinių privačių asmenų bei valdininkų evakavimosi judesių. Prie atvirų telegrafo valdybos durų priešais Šv. Jonų bažnyčią, ant šaligatvio ir gatvėje stovi žaliu aksomu dengtų baldų komplektas. Ant vieno fotelio prisėdo priebažnyčio tipo boba pabėgėlė, o šalia ant kėdės pasidėjo savo krepšį.

– Iš kur būsite, bobule?

– Iš Kauno, ponuli. Aš neturtinga.

Ten, kur Didžioji gatvė siauriausia, susidarė vežimų, arklių, žmonių spūstis. Du kavaleristai užjojo sau ramiai ant šaligatvio ir nujojo juo gerą gabalą, stumdydami persigandusius praeivius. Taigi, – karas!

Praeivių mažai; vežikų beveik nematyti; miestas drauge ir negyvas, ir nepaprastai pagyvėjęs nuo kariuomenės žygiavimo. Kartkartėmis nuaidi smarkūs pavieniai patrankų šūviai – visada lyg nuo Sudervės, lyg nuo Lentvario pusės. Iš Antakalnio į miesto centrą persikėlė beveik visi gyventojai. Girdėti, kad šiandien turėtų būti susprogdinta miesto dujų gamykla. Geležinkelio stotis (į kurios vidų „bet ko“ neįleidžia) palikta be baldų, bufeto, lempų; žodžiu – plikos sienos. Ant bėgių vos keli vagonai; visi Vilniaus geležinkelio riedmenys evakuoti į Minsko ir Lydos pusę. Jau neišvyksta ir neatvyksta jokie traukiniai. Šnekama, kad geležinkelio stotis rytoj arba poryt turėtų būti išlėkdyta į orą. Anglies, žibalo, tepalų atsargos, kurių nespėta išvežti, vakar buvo dalijamos nemokamai. Ta proga viena kita ypata puolė plėšti aplinkinius namelius, tai yra, užrakintus evakuotų geležinkelio valdininkų būstus. Tuščią ir negyvą „Vilniaus stotį“ perėmė geležinkelio batalionas. Policija mieste jau beveik visiškai neveikia. Ryt ryte turi išvažiuoti. Gubernatorius Veriovkinas dar yra. Iš aeroplanų mėtomuose atsišaukimuose Vilniaus gyventojai įspėjami, kad rytoj ir poryt be skubaus reikalo neslampinėti gatvėmis, nes bombos gali „atsitiktinai“ kristi ten, kur lakūnas anaipol nesitaikė.

Ši diena labai permaininga – tai lietus, tai vėtra, tai vėl saulėtas, gražus metas – nebuvo palankus žvalgybai ir antpuoliams iš aeroplanų.

Negauname jokių laikraščių jau ketvirtą ar penktą dieną. <...> Esame atkirsti ne tik nuo pasaulio, bet ir nuo artimiausių Vilniaus apylinkių. Kas vyksta aplink mus, o juo labiau frontuose – nežinome.

72 Valdiškias – rus.

Vilniaus geležinkelio stoties peronai. Viršutinėje nuotraukoje matyti rusiškas Vilniaus pavadinimas. Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečių leisti atvirukai.

Šnekama... O šioje vietoje fiksuju tik tai, ką santykinai patikimiausios lūpos viešai pagarsina – šnekama, kad vakar Salose įvyko rimtas mūšis. Miestelis sudegintas, gen. Ivanovo dvaras sugriautas, vokiečiai atstumti. Kaip toli ir į kurią pusę – nežinia. Pakanka pasakyti, kad sustabdytas vokiečių, kurie stengėsi *via* Salas, Ašmeną kažkur ties Lyda galutinai apsupti geležiniu žiedu Vilniaus arenoje veikusią Rusijos armiją, manevras. Šnekama, kad Rusijos kariuomenės daliniai, stabdantys vokiečių puolimą iš šiaurės vakarų, pasitraukė į paskutinę savo kovinių pozicijų liniją – į apkasus ties Buivydiškėmis maždaug šeštajame varste nuo Vilniaus į Sudervės pusę. Regis, įsakyta ten kuo ilgiau ir atkakliau stabdyti vokiečių ofensyvą.

9-ta valanda.

Patrankų griausmo negirdėti. 7 valandą Ukmergės plento pusėje nuo Vilnių supančių miškų pliūptelėjo dūmų kamuoliai ir raudonai nušvito gaisrų pašvaistės. Beveik visiškai tuščiu Šv. Jurgio prospektu Žvėryno link be šautuvų traukia pėstininkų daliniai; eina pakeisti karių, budinčių apkasuose ties Buivydiškėmis. Vienas dalinys ėjo dainuodamas.

1910 m. „Pharus“ leidyklos Berlyne išleisto Vilniaus plano fragmentas. Mastelis 1:13500.

Vilniaus geležinkelio stoties rajonas iš paukščio skrydžio. 1917 m. vokiečių piloto aeronuotrauka.

*Morituri te salutant...*⁷³

Ką tik gavau žinią, kad policija pasitraukia iš gatvių ir savo veiklą sustabdo. Vėsu, lietinga.

Rugsėjo 17 d.

MICHAŁ BRENSZTEIN

Nuo [antros iki ketvirtos] valandos nakties rusų artilerija pliaupiant liūčiai grėsmingai traukėsi tamsiomis gatvėmis. Kelią pasišvietė degančiais žibaliniais deglais. Porą valandų be paliovos bildėjo sunkūs patrankų ratai. Ryte atėjo žinia, kad vokiečiai užėmė Lentvarį, o rusai [septintą valandą trisdešimt] minučių ryto susprogdino tiltą per Vokę. Visą naktį ir dieną girdisi kanonada. Išvyksta 10-osios armijos vado Radkevičiaus, miesto komendanto generolo Kolantariovo ir t. t. štabai.

Trečią valandą po pietų už Šeškinės kalno kyla dūmų stulpai – dega Viršuliškių kaimelis. Vakarejant dūmai ir pašvaistės apima visą vakarų ir šiaurės horizontą.

Rugsėjo 17 d.

TADEUSZ HRYNIEWICZ

Nebuvo nei bombų, nei lėktuvų. Generolui Radkevičiui telegramoje nurodyta palikti Vilnių be kovos. Gavusi tokį nurodymą, rusų kariuomenė patraukė Naujosios Vilnios link. Trauktasi skubotai, bet tvarkingai visą dieną iki pat vėlyvos nakties, kol likę kariuomenės inžinieriai pabaigė tiltų ir kai kurių pastatų minavimo darbus. Prieš

⁷³ Mirusieji sveikina tave – lot.